

Vanuit radicale openheid structuren veranderen



HAFSA EL-BAZIOUI

Oikos sprak met Hafsa El-Bazioui, Gents schepen van Personeel, Jeugd, Facilitair Management en Internationale Solidariteit voor Groen, naar aanleiding van het verschijnen van haar boek *Hafsa*. En dat laatste is geen toeval, want reeds als kind zat ze met haar neus in de boeken. Meteen een goede aanleiding om het gesprek aan te vatten.

Dirk Holemans: Ik vond het opvallend hoe je in je boek het belang van taal, woorden en boeken benadrukt. In het hedendaagse debat rond taal en meertaligheid is het frappant dat jij door te lezen snel goed Nederlands hebt geleerd.

Hafsa El-Bazioui: Dat we meertaligheid als iets positiefs moeten omarmen, is intussen duidelijk. Maar wat we vaak vergeten, is het belang van taligheid. Door je eigen moedertaal goed te beheersen, breidt je woordenschat uit, word je taal-sterker en zal je sneller ook een andere taal leren. Omdat veel van de mensen rondom mij Tamazight spraken, de taal van mijn grootouders die heel lang onderdrukt en zelfs als onderwijstaal verboden, was er vooral voor taligheid en geschreven taal minder aandacht. Pas toen ik ouder werd en besepte hoe krachtig het is om te kunnen spreken en een stem te hebben, om zaken onder woorden te brengen en zo te beheersen, ben ik dieper beginnen na te denken over waarom mijn ouders het zo belangrijk vonden dat ik het goed deed op school en veel las.

DH: Je ouders lazen niet zoveel boeken?

HEB: Mijn ouders lazen weinig boeken. Het is eerder toevallig dat ik in de bibliotheek terecht kwam, omdat ze er op school veel aandacht aan schonken. (lacht) Ik had veel vrienden met grote boekenkasten thuis, wat ik erg mooi vond omdat je nog maar een kamer moest binnenstappen en je had meteen zoveel toegang tot kennis en informatie. Dit had ik thuis helemaal niet. Ik had dan wel het geluk om in een wijk te wonen waar een wijkbibliotheek was. Voor mij was het dan heel makkelijk om na school en op zaterdag binnen te waaien en lang te blijven hangen.

DH: Op een bepaald moment zeg je in je boek hoe publieke diensten erg belangrijk zijn geweest voor jouw emancipatie. Waarschijnlijk beseffen we te weinig wat voor rol ze spelen voor gezinnen met een laag inkomen.

HEB: Zeker, en niet enkel voor gezinnen met een laag inkomen. Toen mijn vader een ongeval had, kon hij de nodige operaties en behandelingen ondergaan, en kreeg hij de medicatie die hij nodig had. Zelfs toen ik klein was, stond ik stil bij het feit dat die hulp er was. In heel wat landen wordt er veel geprivatiseerd en is er geen steun vanuit de overheid voor zulke publieke diensten. Het gegeven 'je hebt gezondheidszorg nodig en je kan het niet betalen', dat is een ongelooflijke drempel om te leven en zelfs te overleven. Dus niet enkel de bibliotheek was belangrijk, maar ook de toegang tot gezondheidszorg, een sociale woning op een moment dat we niet meer konden huren op de privé woningmarkt. Mijn ouders huurden lang en vaak waren dat geen al te kwalitatieve woningen.

DH: Je schrijft over schimmel op de muren.

HEB: Dat was de norm voor veel gastarbeidersgezinnen destijds. Maar goed, we waren blij dat we een dak boven ons hoofd hadden. Tot het moment dat mijn vader ook dat niet meer kon betalen. Gelukkig hadden we recht op een sociale woning en leefden we in een stad die daar op inzette. Dat was natuurlijk niet naar de huidige normen en zelfs toen kon je je daar al vragen bij stellen. Maar als ik zo de rode draad zoek doorheen heel wat cruciale punten in mijn leven, zie ik onderwijs,

bibliotheeken, gezondheidszorg en woonmogelijkheden steeds terugkeren. Daarnaast waren ook de stap naar tewerkstelling of een plek waar je je als volwassene verder kan ontwikkelen belangrijke hefboomen voor mij. Dat is geen toeval en je ziet dit terugkeren in heel wat levensverhalen, maar we hebben het er te weinig over.

DH: Wat je zegt, spoort met de transitie naar een duurzame samenleving, een omgroeisamenleving, waar universele basisdiensten centraal staan die toegankelijk en betaalbaar zijn voor iedereen. Het laat toe dat je ook met een lagere koopkracht de mogelijkheid hebt tot ontplooiing. Wat me verbaasde in je boek was dat je lagere school een witte school was.

HEB: Heel frappant, maar ook dat vonden mijn ouders heel belangrijk, in de veronderstelling dat dat een betere school zou zijn. Ik heb eveneens het geluk gehad dat mijn mama zich goed kon uitdrukken in het Nederlands, aangezien ook zij hier naar school is geweest als dochter van een gastarbeider. Ze is een heel mondige dame en heeft ervoor gezorgd dat ik me kon inschrijven in die school. Ook dat werd niet aan alle gezinnen met een migratieachtergrond toegestaan. Er was toen nog geen sprake van een systeem van gelijke toegang, het ging eerder om de beslissing van individuele schooldirecteurs. Pas achteraf viel me op hoe weinig kinderen met een migratieachtergrond daar studeerden. Wanneer ik dan zelf wat meer onderzoek deed naar onderwijs vanuit de praktijk, vond ik het merkwaardig dat mijn ouders net zo goed vooroordelen hadden ontwikkeld in deze samenleving. Los van hun goede bedoelingen was dit erg confronterend.

DH: En dan ervaar je wat veel witte mensen niet meemaken, namelijk hoe je ondanks goede cijfers een heel tegenstrijdig studieadvies kreeg.

HEB: Die verhalen duiken meer en meer op, mensen vinden nu iets meer de moed om daarover te getuigen, want dat is niet iets waar je graag mee uitpakt. Je wilt ook niet met de vinger wijzen; ikzelf geloof in het onderwijs en vind leerkracht een belangrijk en nobel beroep. Je gaat er ook vaak vanuit dat mensen handelen met de beste bedoelingen, maar toch is er sprake van onbewuste

blikken en onderschatting. Dat speelt natuurlijk mee in beoordelingen en adviezen en niet elk gezin heeft de reflex om daar vragen bij te stellen of in gesprek te gaan met die scholen. Mijn ouders namen dat advies aan als de realiteit.

DH: Het verhaal van je man in zijn laatste jaar aan de middelbare school is nochtans ook wel heftig.

HEB: Klopt.

DH: Je stelt je heel mild op, maar wat hij heeft meegemaakt is puur racisme.

HEB: Al voelt het soms wrang aan, ik blijf mildheid heel belangrijk vinden. Je kan erkennen hoe er structureel heel wat fout is gelopen, maar om dat te begrijpen en daarmee verder te kunnen vind ik die mildheid bij mezelf cruciaal. Ik loop anders het risico om verbitterd te worden en alle actieve hoop te verliezen die nodig is om structurele systemen en denkkaders te veranderen.

DH: In het boek is er eveneens een ambivalente verhouding tot diploma's. Enerzijds past dat bij je mildheid en het idee dat er meerdere wegen zijn, maar anderzijds openen of sluiten diploma's ook deuren.

HEB: Zolang je in een samenleving zit met een blauwdruk die daar nog heel veel belang aan hecht, loop je het risico ook daar uit de boot te

vallen. Hoe kunnen we bepaalde vaardigheden, capaciteiten en levenservaring meer gewicht geven? In de geboortestreek van mijn ouders wordt daar bijvoorbeeld wél heel veel belang aan gehecht. Dit is uiteraard geen pleidooi tegen diploma's, maar om educatie breder op te vatten dan enkel de zaken die we op de schoolbanken leren.

DH: Zou ik jouw positie mogen omschrijven als 'kritische mildheid'?

HEB: Of 'radicale openheid'? Tijdens het schrijven maakte ik bij mezelf de bedenking dat ik graag zelf eens wou vertellen waar ik mee zit, aangezien er heel wat over je geschreven wordt als je beleidsmaker bent. (*lacht*) Soms dacht ik: stel ik me niet te kwetsbaar op? Maar ik ben daar alsnog in verdergegaan en veel reacties waren waardierend en bevestigend. Het lijkt me daarom niet de goede manier om uit angst niet kritisch te zijn ten opzichte van bepaalde systemen en dus te zwijgen.

DH: Je eindigt je boek ook met 'zonder kwetsbaarheid geen kracht, zonder kracht geen kwetsbaarheid'. Maar in de politiek kan kwetsbaarheid ook leiden tot kwetsuren.

HEB: Ik heb inderdaad moeten leren om daarin voor mezelf een goed evenwicht te vinden. De politiek is een omgeving waarin kwetsbaarheid niet de norm is, en dat zorgt ervoor dat je als snel als 'te kwetsbaar' bestempeld wordt. En dat terwijl we in onze samenleving zien dat er net meer ruimte gemaakt wordt voor kwetsbaarheid. En maar goed ook. Dat haantjesgedrag is eigenlijk niets voor mij, en ik moet zeggen: ik geloof er ook niet echt in. Ik was me er, voor ik in de politiek stapte, niet echt van bewust dat er nog zoveel machocultuur bestaat in de politiek. En tegelijk maakt je durven

“

Je kan erkennen hoe er structureel heel wat fout is gelopen, maar om dat te begrijpen en daarmee verder te kunnen vind ik die mildheid bij mezelf cruciaal. Ik loop anders het risico om verbitterd te worden en alle actieve hoop te verliezen.

uitspreken, zeker wanneer het niet de populairste mening is, je ook heel kwetsbaar.

DH: Je schrijft ook hoe je als politica en vrouw van kleur merkt hoe bepaalde actoren in de samenleving op de loer liggen om jou te beschadigen. Je zegt ook 'bagger went nooit'.

HEB: Daar was ik niet op voorbereid en ergens ben ik ook blij dat ik dat niet was, omdat ik vooraf nooit had gedacht dat ik het zou willen en aankunnen. Ik wil daar een onderscheid in maken. Mensen die vanuit onwetendheid of onbewuste vooroordelen met vragen zitten over mij, daar wil ik zeker het gesprek mee blijven voeren. Maar daarnaast heb je ook politieke stromingen die mensen uit de

want dan dans je op een slappe koord en bestaat het risico dat je er afvalt.

DH: In je boek schets je het verschil tussen de samenleving hier en het dorp van je grootouders. Daarbij komt meteen de spreuk 'it takes a village to raise a child' naar boven en dat plaats je tegenover het beeld van vrouwen die hier in een isolement terecht komen, terwijl hun man kan gaan werken en zo de taal leert. Zit daar een kritiek in op onze individualistische samenleving hier?

HEB: Mijn ouders spraken daar weinig over. Er is veel schaamte over nieuweling zijn in een stad of land, zeker omdat niemand voor het plezier voorgoed uit zijn geboortestreek vertrekt. Maar

het hunkeren naar meer financiële zekerheid zorgt dan voor emotionele onzekerheid of onthechting, omdat je terecht komt op een plek waar je alles opnieuw moet opbouwen. Voor hen was het heel lastig om bij het thuisfront steeds de indruk te wekken dat alles goed ging. Maar wanneer we dan heel af en toe terugkerden – want veel financiële

ruimte om op reis te gaan was er niet – zagen mijn ouders er helemaal anders uit. Ze glunderden, waren spraakzamer en genoten van de kleine dingen des levens daar, zoals vers brood of de olijfplantages van mijn grootouders. Plots zag ik dan een andere wereld waar iedereen voor elkaar zorgde en zorg minder werd uitbesteed en meer op informele wijze werd behartigd. Dat was confronterend ten opzichte van de ideeën en gewoontes die ik hier in mijn leven had geïmplementeerd. Als kind zag ik enkel de negatieve aspecten van de Marokkaanse samenleving, want er is wel heel wat onrecht en armoede. Maar later leerde ik ook de andere kanten kennen, de laag die verstopt zit onder de ontwrichting door de klimaatopwarming. Daar vertelden mijn ouders vaak over. Zij zagen hoe dorpen veranderden en hoe mensen naar de steden vertrokken, een fenomeen dat je wereldwijd ziet. Wat ik me steeds heb

“

Daar schrok ik van, dat de mildheid die ik heb en probeer te behouden, vaak niet wederkerig is.

boot duwen als strategie hanteren, door hen uit hun ambt te zetten, door lastercampagnes te voeren en haat en leugens te verspreiden. Ik ben tegen die manier van aan politiek doen. Daar schrok ik enorm van, dat dit bestaat, aangezien ik ervan overtuigd ben dat de meeste mensen deugen. Maar dan stel je vast dat er toch mensen zijn die niet deugen en dat bewust inzetten tegen mensen die anders denken en zijn. Het gaat zelfs niet altijd om mijn denken, maar gewoon om mijn zijn dat een probleem vormt. Daar schrok ik van, dat de mildheid die ik heb en probeer te behouden, vaak niet wederkerig is. Daar heb ik het moeilijk mee, dat er zulke haat is. Dat wil ik niet aanvaarden. Het is ook lastig om voortdurend rekening te houden met dat soort wantrouwen, waardoor je minder bezig bent met de positieve dingen en systeemveranderingen die je wil waar maken. Maar je kan niet doen alsof het er niet is,



afgevraagd is waarom 'beter doen' altijd gepaard moet gaan met vervuiling?

DH: Wat je schrijft over de verweving tussen sociale mobiliteit en duurzame mobiliteit en de rol van status is boeiend. Misschien heb jij daar een beter inzicht in, omdat jij in verschillende gemeenschappen komt en leeft.

HEB: Ik herinner me dat mijn ouders toen ze naar Gent kwamen net als vele anderen geen auto hadden. Mijn vader nam heel graag foto's. Wanneer we dan door fotoalbums bladerden, zag ik dat de Gentse straten leeg waren. Af en toe stond er een auto. Dat heeft me altijd gefascineerd, want toen ik een tiener was waren onze straten vol, elke dag autostrades vol files. Ook met mijn vrienden had ik veel meningsverschillen wanneer het over duurzaamheid ging.

DH: Je beschrijft heel goed dat wat we doen in de publieke ruimte en mobiliteit een vorm is van hoe we onze identiteit communiceren, dus

voor bepaalde groepen in de samenleving is een auto erg belangrijk. Maar je ziet ook hoe dat kan kantelen.

HEB: Dat bracht me ook terug naar het belang van publieke diensten en overheden die daarop inzetten, want in Gent zie je hoe er nu meer aandacht is voor betere fietswegen en verbindingen. Een eerlijke transitie en systeemverandering kan niet enkel door burgers opgestart worden. Je hebt het middenveld, mensen die mee op de barricades staan, belangengroepen... maar uiteindelijk zal het wel aan de overheid zijn om daar effectief werk van te maken en te investeren om van de duurzame keuze de logische keuze te maken.

DH: Een leuk stukje vond ik 'fietsen werkt bevrijdend'. Eigenlijk was jij al fietsfanaat voor Filip Watteuw.

HEB: Ja. (lacht) Dankzij mijn papa die voor mij een fiets heeft gekocht. Hij hield zelf ook heel erg van fietsen. Maar ook het emancipatorische van fietsen als vrouw vind ik ongelooflijk belangrijk. Fietsen in de stad lijkt een futiliteit, maar dat is het niet. Het doet me denken aan een uitspraak van mijn opa: 'Piloten die niet kunnen fietsen, daar



moet aan gewerkt worden.' Soms kan je met heel conceptuele zaken bezig zijn, maar als je je niet zelfstandig van punt A naar punt B kan begeven, zit je vast. Het ervaren van vervoersarmoede, mensen die niet kunnen fietsen, geen veilige wegen of trajecten hebben, geen toegang hebben tot openbaar vervoer, zorgt er echt voor dat mensen geïsoleerd raken en zich niet kunnen verplaatsen. Dit heeft invloed op hun tewerkstelling, onderwijs, vrijetijdsbeleving en algemene ontplooiing in de samenleving. Inzetten op duurzame mobiliteit is dus ook tegelijk werken aan sociale mobiliteit.

DH: Je boek lijkt een uit het leven gegrepen verhaal dat aantoont hoe juist de kritiek is van auteurs als Paul Verhaeghe op de meritocratie. In onze samenleving heerst het idee van de hardwerkende Vlaming die met genoeg wilskracht het wel zal maken. Jij zegt – en misschien vind je rolmodel zijn daarom net zo moeilijk – ‘als een paar mensen jou geen duw in de rug hadden gegeven, dan stond je hier niet.’

HEB: Het doet me denken aan het ecologisme. Het is makkelijk om te denken dat de klimaatontwrichting en de globale ongelijkheid zichzelf wel zullen oplossen, maar zo werkt het niet. Er zijn politieke stromingen die dit als strategie inzetten, die bewust alle emancipatorische facetten nalaten en niet meer ideologisch durven te zijn.

DH: Dus dan moet iedereen het maar op eigen kracht doen. ‘The American Dream’ alias ‘de hardwerkende Vlaming’.

HEB: Wat onzin is. Soms vragen mensen mij wat ik als lokale beleidsmaker echt kan veranderen. Tuurlijk zijn er veel zaken die op wereldschaal dienen aangepakt te worden, maar in een stad bekleed je een unieke positie waar je al die uitdagingen effectief ziet. Wanneer je achter een vervuilende auto rijdt, ruik je de uitlaatgassen. Je ziet de armoede en hoe mensen geen dak boven hun hoofd hebben, wanneer jongeren vroegtijdig de schoolbanken verlaten, wanneer er een tekort is aan publieke ruimtes, parken, verkoelingsplekken... Dat voel je aan in het leven in de stad. Lokale beleidsmakers hebben de verantwoordelijkheid om ideologisch te besturen en zodra je erkent dat er sprake is van structurele onrechtvaardigheid,

wordt het je hoofddoel om dat de wereld uit te helpen en een duurzaam ecologisch beleid op te stellen.

DH: Het verschil tussen het ecologisme en andere stromingen heeft zich de laatste tijd uitgekristalliseerd in het groeidebat rond zaken als *degrowth*. Dat pleidooi komt voor jou waarschijnlijk niet vreemd over?

HEB: Ik ben niet de grote conceptuele denker, maar ik verwijs inderdaad naar de momenten waar mijn gezin terug ging naar de plek van mijn grootouders en hoe mij opviel dat er zorg was voor wat er was. Alles werd gekoesterd. Zorgen voor elkaar is koesteren wat je hebt. Zorgen voor de planeet zit ook in de kleine dingen. Ik ben ook vrij sober opgegroeid. Het viel me pas op dat ik weinig speelgoed had wanneer ik bij vriendjes ging spelen. Maar wanneer ik dan een puzzel of een tweedehands boek kreeg, koesterde ik dat. Mijn kinderen groeien op met heel wat meer en kijken daar dus ook heel anders naar, wat me soms wel pijn doet. Door veel materiële zaken te bezitten, leren we ook niet meer om te koesteren.

DH: Het is herkenbaar en bijna een paradox hoe je, van zodra je je veel kan veroorloven, de zorg voor zulke dingen kwijtraakt.

HEB: Daarom mogen we de markt niet uit het oog verliezen. Het is te makkelijk om met de vinger te wijzen naar consumenten. Ik geef eerlijk toe dat ik ook in een bepaalde fase van mijn leven zo'n consument ben geweest die massaal *fast fashion* kocht, maar dat maakte me helemaal niet gelukkig. Er komen gigantische marketingcampagnes aan te pas om mensen te verleiden om meer te kopen, er worden producten gecreëerd die bewust sneller stuk gaan, kleding die enerzijds in erbarmelijke toestanden wordt gemaakt en anderzijds heel veel ecologische schade met zich meebrengt in die regio's. Dit moeten we blijven in vraag stellen, want zoveel jaren geleden was dit helemaal niet de norm en plots zitten we in een systeem dat we als normaal beschouwen terwijl het dat helemaal niet is. Het zorgt niet voor geluk bij de consument en al zeker niet voor een duurzame samenleving.

DH: Hoe zou je in een stad andere plekken voor ontmoeting creëren zonder dat consumptieaspect?

HEB: Dat is een heel goede vraag. Waar ik nog veel groeipotentieel zie, zijn plekken die de overheid wel faciliteert, waar je op een duurzame manier aan consumptie kan doen, op een onthaaste manier. Er zijn plekken waar er met duurzaamheid geëxperimenteerd wordt, zoals de Lousbergmarkt in Gent. Daar zitten verschillende duurzame spelers samen en dat werkt echt. De overheid zou dat zeker een duwtje in de rug kunnen geven.

DH: Al meteen een punt voor de verkiezingscampagne: twintig Lousbergmarkten! (lacht)

HEB: Voilà, *why not?*

DH: Over leiderschap schrijf je 'vervang macht door kracht'. Wat bedoel je daar precies mee?

HEB: Omdat we kracht en verbeelding nodig hebben om de samenleving te verbeteren. Dat is de essentie. Het woord macht geeft mij een negatieve bijklank omdat ik het dan associeer met machthebbers die het als doel zien en niet als middel om aan de wereld te werken. Ik vind het belangrijk om mensen als gelijkwaardig te zien in de keuzes die ik maak, ook al kreeg ik het mandaat om beslissingen naar voor te schuiven. Woorden dragen ook een lading en welke woorden we gebruiken doet er dus toe.

DH: Terwijl de samenleving natuurlijk vol zit met machtsverhoudingen.

HEB: Daar kan je inderdaad niet om heen. Net zoals je de blauwdruk pas kan veranderen als je die vanuit verschillende fronten in beweging probeert te brengen, moeten we ook stilstaan bij macht en leiderschap op die manier. Je ziet wereldwijd vrouwen, maar ook mannen, die op een heel andere manier in hun leiderschap staan. *Lead by example* en zorg voor elkaar en voor de planeet. Stel dat voorop en niet het feit dat je heel je leven politicus wil zijn. Dat gebeurt helaas heel vaak.

DH: Je bent schepen van Jeugd en bent dus vaak in de buurt van kinderen en jongeren. Is er iets opvallends dat je bij de jeugd hoort?

HEB: Ja, heel veel. Soms word ik er stil van. Ik ben het boek beginnen schrijven in de eerste coronagolf omdat ik het vreselijk vond om de ongelijkheden die er reeds waren op mondiaal vlak nog scherper te zien worden. We vergeten het, maar in heel wat regio's is er tot vandaag de dag geen toegang tot vaccins en beschermingsmateriaal. Hetzelfde geldt voor de schrijnende gevolgen van klimaatverandering. Heel veel jongeren zijn nog steeds boos om het onrecht dat zij jaren hebben gezien. Naar de klimaatbetogers die op straat kwamen werd ook veel te weinig geluisterd. Dan volgde de coronacrisis waar we opnieuw grote kloven hebben zien ontstaan. Ik word vaak stil van het groot signaal van onbehagen dat leeft in onze samenleving, maar ook zeker bij jongeren.

DH: Als we kijken naar de samenleving, zou je kunnen zeggen dat rechts er veel beter in slaagt om onbehagen te capteren en dat naar zich toe te trekken. De progressieven slagen daar te weinig in. Hoe kunnen wij als ecologen dat onbehagen erkennen, verbinding maken met ontevreden mensen en hen de richting wijzen naar een positieve en progressieve maatschappijvisie?

HEB: Daar is tijd voor nodig. Dat merk ik ook als ik met kinderen en jongeren praat. Als ik een TikTok-filmpje maak van enkele seconden en daar de meest populistische slogans boven haal, dan zal dat goed bekeken worden. Maar als je eerlijk aan politiek wil doen en de complexiteit wil duiden, dan heb je meer tijd nodig. Ik denk dat het onze verdomde plicht is om die tijd te nemen, om die jongeren terug tegen onze gilet aan te trekken en duidelijk te maken dat die populistische zever echt niet het antwoord is om dat onbehagen weg te nemen.

DH: Bedoel je daar dan mee dat het van belang is om te investeren in persoonlijke gesprekken?

HEB: Klopt. Het is ook belangrijk dat we durven uitleggen waar we voor staan. Bepaalde partijen koppelen dat onbehagen aan hun visie, maar duwen ons tegelijkertijd in een hoek en noemen

ons onrealistisch. Dat is eveneens een reële dreiging, dat we weggezet worden als halvegaren. Ik vind het erg beangstigend hoe men erin slaagt om zulke kaders op te bouwen, maar ik weiger daar cynisch van te worden. Er is gewoon meer tijd nodig.

DH: Eigenlijk is dat een pleidooi voor een nabijheidspolitiek.

HEB: Een tragere... Trager, niet zozeer in realisaties, maar om de tijd te nemen en zorgvuldig uit te leggen wat we aan het doen zijn. Dat probeer ik, wat niet altijd lukt door de vele verplichtingen en dossiers. Toch moeten we proberen zoveel mogelijk met elkaar in gesprek te gaan. In een samenleving waar er zoveel communicatiemiddelen zijn, lijkt het soms dat mensen niet meer weten wat te volgen. Kijk maar naar het toenemende *fake news*. Eveneens belangrijk is het blijven verspreiden van actieve hoop. Dit staat los van naïviteit en toont hoe we woorden kunnen omzetten in daden. Daar probeer ik zeker energie uit te halen.

DH: Dat is een heel mooie afronding, aangezien we dit jaar actieve hoop als thema hebben gekozen voor Ecopolis, geïnspireerd door Greta Thunberg die schreef: 'hoop moet je verdienen.'

Het boek *Hafsa* verscheen bij Nanuq.